

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Aký je vid existenciálneho slovesa byť

JÁN KAČALA

Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Abstract: Explanatory dictionaries of standard Slovak published since the second half of the 20th century in the entry for the verb *to be* uniformly state that the verb *to be* is imperfective and rarely also perfective. The question of the perfectiveness of the verb *to be* was raised by Štefan Peciar in his 1958 report, one year before the publication of the first volume of *Slovník slovenského jazyka*, in connection with the drafting of the entry for the word *to be* for the forthcoming explanatory dictionary. There he notes the rare occurrence of the verb *to be* as a perfective verb. On the other hand, the representative works – the collective *Morphology of the Slovak Language* (1966) and Pauliny's *Slovak Grammar* – mark the verb *to be* as monoaspectual imperfective. Explanatory dictionaries, however, have not taken this opinion into consideration. The author critically points out this inappropriate lexicographical tradition and confirms the monoaspectuality and imperfectiveness of the verb *to be* in Slovak. He also refers to the same situation in some other North Slavic languages.

Key words: verb *to be*, verbal aspect in Slovak, monoaspectual verbs, imperfective aspect, perfective aspect, explanatory dictionaries of Slovak

Výkladové slovníky spisovnej slovenčiny vydané a vydávané od druhej polovice 20. storočia v rámci heslovej state venovanej slovesu *byť* svorne píše, že sloveso *byť* je nedokonavé a v zriedkavých prípadoch zároveň aj dokonavé. Takéto hodnotenie nachodíme v prvom zväzku *Slovníka slovenského jazyka* z roku 1959, prvého kompletného výkladového slovníka slovenského jazyka. V ňom sa výkladu a exemplifikácii slovesa *byť* podľa jeho funkcií a významov autori venujú v štyroch stĺpcoch na s. 150 – 151. Rovnaké spracovanie tohto slovesa je aj v jednozväzkovom *Krátkom slovníku slovenského jazyka* od jeho prvého vydania roku 1987 až po najnovšie, šieste vydanie z roku 2023, ako aj v prvom zväzku nového *Slovníka súčasného slovenského jazyka* z roku 2006, v ktorom sa sloveso *byť* spracúva v zhode so znením *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* na s. 392 – 394. Toto prisudzovanie hoci len zriedkavej dokonavosti slovesu *byť* je raritné v slovaskistických pomeroch aj v rámci západných a východných slovanských jazykov: keď vezmeme najbližší jazyk – češtinu –, vo všeobecne používanom jednozväzkovom *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* v jeho prvom vydaní z roku 1978 nájdeme v heslovej stati *být* na s. 48 iba slovnodruhovú označenie *nedok.*, čiže *nedokonavé sloveso*, prípadne *nedokonavý vid.* Rovnako v ruštine: v známom Ožegovovom *Slovníku ruského jazyka* (*Slovar russkogo jazyka*, 9. vydanie z roku 1972) na s. 62 zisťujeme heslo *быть* s výlučnou slovnodruhovou charakteristikou *несов.*, čiže skratkou ruského slovného spojenia *несовершенный вид*, t. j. *nedokonavý vid.* Situácia v slovesnom vide v južnoslovanských jazykoch oproti situácii v dvoch uvedených západoslovanských jazykoch a v citovanom východoslovanskom jazyku je odlišná tým, že majú zložitejšiu sústavu minulých časov, ako aj s tým zviazané užšie prepojenie kategórie času s kategóriou vidu a takým usporiadaním sa to systémovo premieta do obojvidového alebo dvojvidového hodnotenia slovesa *byť* v minulom čase. Tento rozdielny stav nemožno so situáciou v severných slovanských jazykoch porovnávať. Napríklad v chorvátčine sú na rozdiel od jednotného präterita v slovenčine zachované pôvodné jednoduché alebo nezložené tvary minulého času, t. j. aorist, perfektum a imperfektum, rozlíšené vidovo, a tie sa pripisujú aj slovesu *byť* v jeho rozličných funkciách (opierame sa tu aj o údaje v súčasnom chorvátskom jazykovom portáli – porovnaj *Hrvatski jezični portal – Znanje*).

Aj funkčná a významová štruktúra heslových statí spracúvajúcich sloveso *byť* je v uvedených troch slovenských výkladových slovníkoch v základných črtách rovnaká alebo aspoň podobná. V *Slovníku slovenského jazyka* ako v našom v súčasnosti východiskovom lexikografickom diele sa v heslovej statí spracúvajúcej sloveso *byť* najprv uvádzajú plnovýznamové prípady, na druhom mieste sloveso *byť* ako modálne sloveso, ďalej sloveso *byť* ako spona a napokon ako formálne sloveso v postavení samostatnej slovnej gramatickej súčasti zložených slovesných tvarov. V *Krátkom slovníku slovenského jazyka* hneď v prvom vydaní k tomuto spracovaniu pribudla funkcia slovesa *byť* ako kategoriálneho slovesa utvárajúceho lexikalizované spojenia najmä s podstatnými menami v rozličných bezpredložkových aj predložkových pádoch typu *byť odhodlaný*, *byť naladený*, *byť v súlade*, *byť na úžitok*, od piateho vydania slovníka je významová štruktúra plnovýznamovej časti slovesa *byť* rozšírená o význam „podobat’ sa na niekoho“ a na konci tejto heslovej state v súhlase so stanoviskom *Morfológie slovenského jazyka* (pozri s. 736) pribudol tvar slovesa *byť* ako súčasť výrazu *to jest* (v skratke *t. j.*), ktorý platí ako priraďovacia spojka uvádzajúca vysvetlenie. Aj v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* sa autori pridŕžajú funkčného a významového členenia slovesa *byť*, tak ako ho predstavujú predchádzajúce dva výkladové slovníky, v niektorých významových jednotkách upravujú (prehlbujú a rozširujú) výklad významu, v súhlase s koncepciou v exemplifikácii pridávajú doklady z písomnej jazykovej praxe a v osobitnom odseku uvádzajú početné frazeologické spojenia zahŕňajúce sloveso *byť*.

Pri bohato členenej významovej štruktúre tohto slovesa možno pokladať za problematické už to, keď ani jeden z vyčlenených významov nie je osobitne označený ako dokonavý, lebo konkrétne ani významovým členením takto nemožno presvedčivo potvrdiť jestvovanie a využívanie tohto slovesa ako dokonavého. Výklady významov a funkcií slovesa *byť* sa všeobecne podávajú pomocou nedokonavých slovies, iba v jednom prípade sa v podobe významového odtienka na konci výkladovej časti (dokonavým) slovesom *zájsť* naznačuje možnosť výskytu či hodnotenia tohto slovesa ako dokonavého. Je to v rámci významu uvedeného v *Slovníku slovenského jazyka* a v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* v poradí na treťom mieste, jeho výklad je v *Slovníku slovenského jazyka* sformulovaný v podobe „zdržiavať sa, pobývať, ocitať sa, byť prítomný niekde; zájsť niekam s nejakým cieľom

(o živých tvoroch, najmä o ľuďoch)“ s bohatou exemplifikáciou a v istých prípadoch so spresňujúcim výkladom príslušného dokladu: *Otec je (nie je) doma, je na dvore, na prechádzke, na poli, na návšteve, na hostine, u priateľa, na štúdiách – je stále s ním (s ňou), pri ňom (pri nej).* – *Bol som pod Beckovom na púti.* (Stodola) – *Bola som na tráve.* (Tajovský) *kosiť, žať trávu – Boli na čerešniach.* (Timrava) *trhať, obrať čerešne; boli po lekára; bol v hore po drevo; bol som kosiť; Jerguš bol navštíviť svoju mamku.* (Ondrejov) V *Krátkom slovníku slovenského jazyka* sa tu vo výklade tohto významu neuvádza sloveso *pobývať*, keďže nie je súčasťou slovníkového heslára, a spomínaný významový odtienok je skrátenejší o spresňujúcu súčasť uvedenú v zátvorke, doklady sú iba typizované a ich počet je podstatne menší. Úsporne a v rovnakej línii je spracovaný tento význam aj v najnovšom *Slovníku súčasného slovenského jazyka*.

Keď teda vyjdeme z textu, ktorý sme zacitovali zo *Slovníka slovenského jazyka*, môžeme hneď na začiatku nášho rozboru povedať, že v uvedených dokladoch chýba aj najmenší presvedčivý formálny náznak, ktorý by jednoznačne svedčil o dokonavosti slovesa *byť* v daktorom z uvedených dokladov. Môžeme sa nazdávať, že autor tejto heslovej state sa pri úsilí identifikovať dokonavý vid príslušného tvaru slovesa *byť* opieral o doklady, v ktorých sa existenciálne sloveso vyskytuje v minulom čase, lenže tu podľahol chybe, ktorej sa bežne dopúšťajú študenti, keď majú určiť vid slovesa v tvare minulého času: v každom príklade slovesa použitého v minulom čase pokladajú vid za dokonavý. Na slovesnom tvare si neuvedomujú rozdiely medzi kategóriou vidu a času a v istom zmysle nadradujú čas nad vid.

Otázku dokonavosti slovesa *byť* teoreticky aj prakticky otvoril Štefan Peciar v súvisi s koncipovaním heslového slova *byť* do chystaného *Slovníka slovenského jazyka*, a to svojím rozsiahlym analytickým príspevkom *Funkcie slovesa byť v spisovnej slovenčine*, uverejneným v *Slovenskej reči* roku 1958, čiže tesne pred vyjdením prvého dielu *Slovníka slovenského jazyka*. V úvodných výkladoch reaguje v ňom na Ružičkov text *Príspevok ku skladbe slovesa byť – som*, publikovaný v *Slovenskej reči* v ročníku 1952 – 1953, ako aj na jeho monografiu *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku*, uverejnenú roku 1956; v nej sa Jozef Ružička v rámci kapitoly *Infinitív v príslovkovom určení* (s. 127 n.) venuje konštrukciám, v ktorých „slovesom *byť – som* sa vyjadruje vykonaný pohyb bez hocakého ur-

čenia jeho druhu“ (Ružička 1956, s. 135; zvýraznenie je pôvodné). Š. Peciar sa teda sústreďuje na konštrukcie typu *Jerguš bol navštíviť svoju mamku*. (Ľ. Ondrejov), v ktorých sa sloveso *byť* používa v plnom význame výlučne v tvare minulého času a v spojení s pomenovaním v úlohe príslovkového určenia cieľa, realizovaného neurčitkom slovesa alebo rozličnými tvarmi podstatných mien. Minulý čas pri slovese *byť* však nemožno vyzdvihovať ako najdôležitejší či rozhodujúci činiteľ pri hodnotení uplatňovania slovesa *byť* v konštrukciách tohto typu; veď najmä v úvodnej dokladovej časti hesla sa v hojnom počte vyskytujú početné príklady na sloveso *byť* v prítomnom čase a veľmi ľahko si môžeme doplniť aj relevantné príklady na sloveso *byť* v budúcom čase; také sú povedzme spojenia *budem tam presne, v tom čase budeme v zahraničí, deti isto budú ešte na prechádzke, rodičia ešte nebudú doma*. Tvar minulého času slovesa *byť* je tu relevantný iba v konštrukciách s neurčitkom majúcim funkciu príslovkového určenia cieľa (účelu).

Pri hodnotení vidovej platnosti slovesa *byť* v uvedených a podobných syntaktických konštrukciách sa autor odvoláva na viaceré Ružičkove postoje; na s. 23 svojho textu píše: „Ružička správne konštatoval, že sa v tomto významovom odtienku používa iba minulý čas slovesa *byť*. V súvislosti s tým je zaujímavá vidová stránka slovesa *byť* v týchto konštrukciách. Ako vidno z príkladov, ide tu o dokonavý vid. Ružička to naznačuje, keď hovorí, že sa týmto spojením ‚vyjadruje dej skončený v minulosti‘ alebo že sa tu slovesom *byť* – *som* ‚vyjadruje vykonaný pohyb‘ /citáty v Peciarovom texte pochádzajú z Ružičkových citovaných dvoch prác – pozn. J. K./ Všetade inde má sloveso *byť* nedokonavý vid. Ale aj v konštrukcii typu *bol navštíviť* môžu tvary slovesa *byť* nadobudnúť nedokonavý vid. Tak je to napr. vo vedľajších časových vetách, ktorých dej je súčasný s dejom inej vety (*keď som bol navštíviť...*), ale niekedy i v hlavnej vete, najmä po niektorých výrazoch vyjadrujúcich časové určenie (napr. *práve som bol navštíviť svoju matku – práve som bol na návšteve*).“ (Peciar, 1958, s. 23; riedenie je naše – pozn. J. K. Ospravedlňujeme sa čitateľom za dlhší citát, ale bez neho by naša analýza veci a argumentácia bola komplikovanejšia.)

Pozoruhodné je predovšetkým to, že pri tvrdení, že v uvedenej konštrukcii ide o dokonavý vid slovesa *byť*, autor argumentuje iba tým, že to „vidno z príkladov“, ale neuvádza ani jeden priamy jazykovedný dôkaz a na

Ružičkove formulácie sa odvoláva ako na „naznačujúce“ dokonavý vid jestvujúci pri slovese *byť*. Treba však hneď jednoznačne povedať, že medzi konštrukciami *bol navštíviť svoju matku* a *bol na malinách* nemožno pri samom slovese *byť* v tvare minulého času *bol* objektívne zistiť nijaký vidový rozdiel. Možno sa len nazdávať, že autora pri jeho pozorovaní a uvedenom závere ovplyvnil (aj) dokonavý vid pripojeného plnovýznamového slovesa *navštíviť*. Z tohto hľadiska je charakteristické aj to, že Jozef Ružička sa vo svojej analýze – istotne nie náhodne – vyhol konštatovaniu o vidovej platnosti slovesa *byť* v takých konštrukciách a tobôž o tom, že by v uvedených prípadoch šlo o dokonavý vid slovesa *byť*. Ani citované Ružičkove „naznačenia“ nepokladáme za také, ktoré by samy pôsobili ako presvedčivé argumenty pri analýze slovesa *byť* z hľadiska jeho vidovej platnosti. Pri dokonavom vide predsa nemôže ísť o to, že „by vyjadroval dej skončený v minulosti“ alebo „vyjadroval vykonaný pohyb“. Odvolávanie sa na to, že sloveso dokonavého vidu by vyjadrovalo dej skončený v minulosti (zvýraznenie je naše – pozn. J. K.), nemá s kategóriou vidu vonkoncom nič spoločné, keďže rozlišovanie dokonavého a nedokonavého vidu sa zakladá na celkom iných skutočnostiach, ide pri ňom totiž o rozlišovanie deja ako ohraničeného, vymedzeného či uzavretého na najmenšiu možnú mieru alebo, naopak, ako neohraničeného, nevymedzeného či neuzavretého deja; dej ohraničený, vymedzený alebo uzavretý na najmenšiu mieru má v našom jazyku povahu dokonavého vidu, kým neohraničený, nevymedzený alebo neuzavretý dej má ráz nedokonavého vidu. Tieto rozdiely vo vide platia bez ohľadu na to, či máme pred sebou slovesný tvar v minulom (napríklad *povedal* proti *hovoriť*), v prítomnom alebo budúcom čase; obmedzenie je tu iba v tom, že sloveso dokonavého vidu v tvare prítomníka má platnosť budúceho, nie prítomného času: dokonavé *povie* proti nedokonavému *hovoriť* a *bude hovoriť*. Presvedča nás o tom aj dôveryhodná odborná literatúra.

Uvedené poznatky o postavení gramatickej kategórie času (aj vo vzťahu k prechodnej lexikálno-gramatickej kategórii slovesného vidu) však nebránia tomu, aby sa tvary gramatickej kategórie času nemohli využiť ako rozhodujúci významotvorný prvok pri členení významovej štruktúry slova. Takúto situáciu máme doloženú práve aj pri významovom členení slovesa *byť*. Ako posledná významová jednotka v rámci plnovýznamovej časti slovesa *byť* sa v našich výkladových slovníkoch uvádza význam „chcieť,

želať si“, doložený príkladmi *budeš žinčice? nebudeš večeru?*, pravdaže, s dôležitým vymedzením jeho použitia iba v tvaroch budúceho času, ako aj so štylovým obmedzením na prejavy hovorového štýlu. Je to presvedčivý príklad vstupu gramatickej kategórie do tvorby významovej stavby slova, potvrdzujúci zároveň úzku vzájomnú previazanosť slovnej zásoby a gramatickej stavby jazyka.

Slovesný vid sa v novšej slovenskej jazykovednej literatúre pokladá za prechodnú lexikálno-gramatickú kategóriu slovesa, ktorá má svoje vlastné presné obsahové vymedzenie a významovo-výrazové uplatnenie, a hoci sa v istom bode – ako sme to práve ukázali – prekrýva s gramatickou kategóriou času, nemožno tieto dve kategórie miešať a najmä podľa toho, že sloveso *byť* má tvar minulého času, usudzovať na jeho vidovú platnosť. Práve v minulom čase sa dokonavý vid oproti nedokonavému zreteľne diferencuje. Tvar *bol* v doklade *Jerguš bol navštíviť svoju mamku* totiž možnú dokonavú platnosť ničím nenaznačuje a stále platí ako tvar slovesa nedokonavého vidu. Keď jazykovedec je náchylný vidieť v takom prípade slovesný dej ako dokonavý bez uvedenia jazykovedných argumentov, vnáša do veci iba svoju vlastnú interpretáciu, ale tá nemá nijaký objektívny jazykový základ; a pri slovesných tvaroch z hľadiska vidu tie objektívne jazykové základy sú.

V danej súvislosti si všimnime, ako sa charakterizuje kategória vidu (aspektu) v reprezentatívnom diele o slovenskej tvaroslovnej sústave, t. j. v kolektívnej *Morfológii slovenského jazyka*, ktorá vznikala v 50. a v prvej polovici 60. rokov 20. storočia na pôde akademického jazykovedného pracoviska pod vedením Jozefa Ružičku a vyšla roku 1966: „Vid je lexikálno-gramatická kategória slovesa, vyjadrujúca, že pomenovaný dej sa uvedomuje 1. alebo ako plynúci, prebiehajúci, 2. alebo ako ucelený uzavretý fakt. Ak sa dej pomenovaný takým slovesom uvedomuje ako prebiehajúci, neohraničený, neuzavretý, sloveso je nedokonavého vidu; naproti tomu ak sa príslušný slovesný dej uvedomuje ako ohraničený, uzavretý fakt, príslušné sloveso je dokonavého vidu.“ (Ružička a kol., 1966, s. 409 – 410; autorom kapitoly venovanej rozboru slovesného vidu je Gejza Horák, ktorý sa slovesnými kategóriami v slovenčine zaoberal celoživotne.) Pripomíname, že v tomto diele sa v rámci danej kapitoly podrobne rozoberajú také stránky vidu, ako je protiklad dokonavosť – nedokonavosť, morfológické prostriedky vidu a kritériá vidovej príslušnosti, ako aj vzťah vidu k iným slovesným kategóriám.

Eugen Pauliny vo svojej *Slovenskej gramatike* z roku 1981 tiež potvrdzuje ponímanie kategórie slovesného vidu ako lexikálno-gramatickej kategórie (pozri Pauliny, 1981, s. 161), ale slovesný vid chápe širšie; v jeho ponímaní zahŕňa „tú okolnosť deja, ktorá sa týka jeho trvania, jeho určenosti a jeho opakovanosti“ (Pauliny, *ibid.*, s. 159), pričom protiklad nedokonavosť – dokonavosť deja pokladá za „fakt, či je trvanie deja ohraničené, obmedzené vo svojom priebehu (vtedy ide o dokonavé sloveso, o dokonavý vid slovesa), alebo či nie je vo svojom trvaní obmedzené, či ide o dej prebiehajúci, neohraničený, neuzavretý (vtedy ide o nedokonavé sloveso, o nedokonavý vid slovesa)“ (Pauliny, *ibid.*). Slovesný vid je však v širšom zmysle podľa neho charakterizovaný aj uvedenými protikladmi neurčenosť – určenosť slovesného deja, ako aj neopakovanosť – opakovanosť slovesného deja, ako o tom píše na s. 160 svojej gramatiky.

Ako vidno, pri určovaní vidovej platnosti istého slovesa uplatňujú sa celkom iné kritériá než tie, čo s odvolaním sa na Ružičkove formulácie, pri ktorých sa tento autor vôbec nezaoberal vidovým parametrom slovesa *byť*, vo svojej stati uvádza Štefan Peciar. Zostáva skutočnosťou, že na potvrdenie dokonavosti vidu slovesa *byť* v uvedených konštrukciách nedoniesol Štefan Peciar ani jeden preukazný jazykovedný fakt či argument, lebo samo autorovo konštatovanie o dokonavosti slovesa *byť* v konštrukciách uvedeného typu neprináša nijaký vlastný jazykový či jazykovedný dôkaz. Ba naopak, odvolávanie sa na to, že dokonavú platnosť má sloveso *byť* práve v istých syntaktických konštrukciách, je nedôsledné a nepresvedčivé, keďže to, že by práve dokonavosť slovesa *byť* bola podmienená istou syntaktickou konštrukciou, t. j. syntakticky, je nepravdepodobné. A rovnako je nepravdepodobné, aby v konštrukciách typu *byť na malinách* s významom „zbierať maliny“ šlo už o nedokonavý vid slovesa *byť*, a to práve na rozdiel od spojenia *bol navštíviť mamku*, tak ako o tom autor píše na s. 23 svojho textu. Nie náhodne sa v *Morfológii slovenského jazyka* pripomína, že „v porovnaní s lexikálno-gramatickou kategóriou slovesnej intencie vid sa týka **len samotného deja**, je jeho pravidelným vybavením (rámcovaním), no nezasahujúcim veci, na ktoré je dej viazaný (nositeľ a predmet) – naproti tomu intencia sa týka i zviazanosti deja s vecami, ktoré majú na ňom účasť“ (Ružička a kol., 1966, s. 412; zvýraznenie je naše – pozn. J. K.).

Keď autor v citovanom úryvku píše, že „aj v konštrukciách typu *bol som navštíviť* môžu tvary slovesa *byť* nadobudnúť nedokonavý vid“ (Peciar, 1958, s. 23), zdá sa, akoby autor spochybňoval vlastné tvrdenie uvedené pár riadkov predtým, lebo podmienky, za ktorých to je podľa neho možné, nemôžu rozhodovať o vidovej platnosti samého slovesa *byť* – a ide práve o toto sloveso, ktorého vnímanie zo strany jeho vidovej platnosti sa tu jeho slovným alebo vetným okolím nemení.

Na vysvetlenie otázky, či môže byť existenciálne sloveso (aj) dokonavé, treba ešte uviesť, že autor po analytickej časti svojej state, v ktorej mal v úmysle „presnejšie vymedziť plné významy slovesa *byť*, stanoviť jednotlivé prípady používania tvarov slovesa *byť* ako spony a pokúsiť sa o rozhraničenie rozličných funkcií slovesa *byť*“ (Peciar, 1958, s. 21), na záver článku na s. 33 – 34 uvádza skoncipované kompletne „heslo *byť* v slovenskom normatívnom slovníku“. V tomto hesle sa v základných úvodných konštatovaniach píše aj to, že sloveso *byť* je v našom jazyku nedokonavé a zriedkavo aj dokonavé. Toto heslo sa v základnom funkčnom aj sémantickom členení s istými malými úpravami prenieslo do prvého zväzku *Slovníka slovenského jazyka* a s ďalšími zodpovedajúcimi úpravami sa neskôr uplatnilo v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (1. vydanie, 1987; 6. vydanie, 2023) a po ďalších úpravách aj v najnovšom *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (prvý zväzok, 2006), tak ako sme o tom už písali v predchádzajúcich odsekoch textu.

Vraciame sa ešte k informácii, že v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* od piateho vydania pribudol v rámci plnovýznamovej časti heslovej state význam „podobáť sa vlastnosťami, výzorom a podobne“, opretý aj o osobitné väzby s lokálom s predložkou *po* (*po niekom*) a s akuzatívom s predložkou *na* (*na niekoho*), dobre známy zo spojení *je celý po otcovi*, *dcéry sú na mamu*. Väzobnú stránku slovesa *byť*, tak ako sa zreteľne prejavuje v jeho plnovýznamovom využívaní, sa žiada vyzdvihnúť ako jednu z rozhodujúcich pri významovej diferenciacii plnovýznamového slovesa *byť* a osobitne pri využívaní slovesa *byť* vo frazeologických spojeniach.

Možno sa náš doterajší postoj k riešeniu otázky dokonavosti existenciálneho slovesa *byť* bude niektorým čitateľom zdať ako vyslovujúci priveľmi striktné záporné riešenie, ale na to možno odpovedať, že vo veci dokonavosti a nedokonavosti sloviess je takýto postoj odôvodnený, lebo, ako sme to už

istým spôsobom naznačili, kategória vidu v našom jazyku a v iných slovan-
ských jazykoch je ako kategória svojou podstatou sama striktná. Je to
prechodná lexikálno-gramatická kategória, opierajúca sa o presné významen-
vé fenomény súvzťažné so zodpovedajúcimi výrazovými vlastnosťami a aj
na tom základe možno zodpovedne konštatovať, že každé jednotlivé sloven-
ské sloveso okrem pár výnimiek, ktoré sú objektívne obojvidové, má svoje
presné zaradenie v sústave dokonavých slovies alebo v sústave nedokona-
vých slovies, pričom takto usporiadané samostatné alebo jednotlivé slovesá
utvárajú vidové páry, a každý kompetentný používateľ slovenského jazyka
je schopný toto zaradenie vo svojom jazykovom vedomí rozoznať a vystihnúť,
hoci ho nemusí vedieť odborným opisom vyjadriť a pomenovať. Najmä podľa
presných formálnych znakov, korešpondujúcich s uvedenými obsahovými
javmi, môžeme s istotou povedať, že isté sloveso má jednoznačné znaky
dokonavosti alebo, naopak, jednoznačné znaky nedokonavosti, a tak jeho
dokonavosť alebo nedokonavosť nemožno len odhadovať a nemožno sa
spoliehať výlučne alebo predovšetkým na pomenovania v syntaktickom
okolí daného otázného slovesa. Pri hodnotení dokonavosti alebo nedoko-
navosti slovenských slovies nemožno „argumentovať bez argumentov“. Z
uvedených hľadísk je sloveso *byť* s existenčným významom jednoznačne
nedokonavým slovesom a dokonavosť mu nemôže „pridať“ jeho slovné
okolie, tak ako sa to ukazuje v rozoberanej stati o funkciách slovesa *byť*.

Na okraj obojvidových slovies, medzi ktoré existenciálne sloveso *byť*
v slovenčine nepatrí, možno konštatovať, že v sústave lexikálno-gramatic-
kej kategórie vidu predstavujú systémovú odchýlku, rovnako ako je odchýl-
kou jestvovanie zvrtných slovies s výlučnou dokonavou platnosťou typu
narobiť sa, nadrieť sa, naprechádzať sa s intenzitným významom a *pospať
si, posedieť si, poležať si* s obmedzovacím významom, ktoré nemajú svoj ne-
dokonavý náprotivok, a na druhej strane slovies s nedokonavou platnosťou
typu *pokašľávať, pofukovať, pobolievať*, vyjadrujúcich prerývaný dej, kto-
rým chýba systémový dokonavý náprotivok. Okrem týchto jednovidových
slovies s istou významovo-výrazovou systémovou (slovotvornou) oporou
vyskytujú sa i jednotlivé prípady dokonavých aj nedokonavých slovies bez
svojho vidového náprotivku.

Na otázku, či sloveso *byť* je v zriedkavých prípadoch aj dokonavé, pri-
niesla už po necelom desaťročí od vyjdenia Peciarovej štúdie presvedčivé

záporné odpovede akademická *Morfológia slovenského jazyka*. V nej sa na s. 425 – 426 v samostatnom výklade rozoberajú obojvidové slovesá a medzi nimi sa sloveso *byť* vonkoncom nevyskytuje. Jednoznačné a presvedčivé konštatovanie prináša toto dielo na s. 427 v rámci rozboru jednovidových slovies. Hneď v druhom odseku tejto kapitoly sa tu píše: „Jednovidové, nedokonavé, je najvšeobecnejšie sloveso *byť* a s ním významovo úzko zviazané *mať* (= jestvovať v prináležitosti niekoho, niečoho).“ A nasledujúce dva odseky v citovanom diele len potvrdzujú výlučnú jednovidovú nedokonavú platnosť základového existenciálneho slovesa *byť*, lebo potenciálne dokonavé formy sa aj podľa tohto diela pri tomto slovese môžu utvoriť iba zodpovedajúcimi formálnymi prostriedkami, t. j. zdokonavujúcimi predponami: „1. Sloveso *byť* má síce zriedkavé dokonavé tvary typu *pobol*, *poboli sme*, no tu ide o kontamináciu so slovesom *pobudnúť*, ktoré má význam „stráviť istý čas niekde“. 2. V krásnej literatúre máme ojedinelý prípad s dokonavým slovesom *zbyť sa* vo význame „minúť sa“ – *Bolo, ale sa zbolo*. (Tatarka). Ide o nárečový prvok, použitý charakterizačne (v priamej reči). – Jednovidové sú v dôsledku svojho významu i základné modálne slovesá, a to *môcť* (*písať*), *musieť* (*sa učiť*), *smieť* (*vybrať*), *mať* (*sa vrátiť*), *chcieť* (*odísť*), *dať sa* (*oklamať*).“ (Ružička a kol., 1966, s. 427)

Podobný závažný argument v prospech jednovidovej nedokonavej platnosti slovesa *byť* poskytuje aj stanovisko Eugena Paulinyho v citovanej *Slovenskej gramatike*. Pod nadpisom jednovidové slovesá uvádza: „Jednovidové je zrejme sloveso *byť* a *mať* (= jestvovať v prináležitosti niekoho, niečoho), ďalej modálne slovesá... Aj ďalšie významové slovesá, ak sa používajú ako modálne, sú jednovidové... Len jednovidové sú: *dôverovať*, *veriť* (= dôverovať). Jednovidové je aj *pokašľávať*, *obdivovať*, *unívať* (*sa*).“ (Pauliny, 1981, s. 164 – 165)

Nedokonavosť a jednovidovosť slovesa *byť* je tak aj v súlade s nedokonavosťou pomocných slovies ako špecifického druhu slovies využívaných na utváranie osobitného druhu syntagmatického spojenia, t. j. zloženého vetného člena, v danom prípade zloženého prísudku a zloženého vetného základu; pravdaže, nevzťahuje sa to na tie pomocné slovesá, čo sú bytostne spojené s vyjadrovaním fáz v priebehu deja, t. j. na sponové typu *stať sa*, *ostať*, *zostať* a fázové typu *začať*, *prestať*, *zostať*, *neprestať*. Jednovidovosť a nedokonavosť existenciálneho slovesa *byť* je okrem iného aj v súlade s jednovidovos-

ťou a nedokonanosťou jeho plnovýznamových synonymických náprotivkov – domáceho slovenského slovesa *jestvovať* a internacionalizmu *existovať*. Je pozoruhodné, že ani pri jednom z nich nezisťujeme možnosť utvoriť predponou zodpovedajúcu dokonavú formu. Teoreticky si síce môžeme v našom jazyku predstaviť dokonavé podoby *prejestvovať* (*istý čas niekde*) alebo *preexistovať* (*niekde v ťažkých podmienkach*), no tie nateraz môžu platiť iba ako potenciálne, čiže možné, ale skutočným stavom v našom jazyku nepotvrdené, vo výkladových slovníkoch nezachytené, a teda v reči nejestvujúce. Na svoje skutočné jestvovanie by nevyhnutne potrebovali potvrdenie jazykovou praxou zo strany slovenského jazykového spoločenstva.

Na záver možno tak konštatovať, že v syntetickom reprezentatívnom diele o tvaroslovnej sústave slovenského jazyka, ako aj v syntetickej Paulínyho *Slovenskej gramatike*, ktorú možno pokladať za jeho základné súhrnné celoživotné dielo venované súčasnej spisovnej slovenčine, ide o presvedčivé a autoritatívne konštatovania stavu v našom spisovnom jazyku a je len škoda, že si lexikografická prax na Slovensku pri koncipovaní heslovej state venovanej slovesu *byť* ako jednému z centrálnych prvkov slovnej zásoby aj gramatickej stavby slovenčiny doteraz nedala robotu s overením formulácie o zriedkavom výskyte slovesa *byť* (aj) ako dokonavého v príslušnej odbornej literatúre. Keby sa tak bolo stalo, nebola by lexikografická tradícia pri-nášajúca nepotvrdený údaj o zriedkavom výskyte dokonavého slovesa *byť* v našom jazyku vytrvala doteraz.

Okrem hodnotenia základného postoja, či môže byť sloveso *byť* zriedkavo aj dokonavé, možno v súvisi s predstaveným „heslom *byť* v slovenskom normatívnom slovníku“ pripojiť aj pripomienky k ďalším jednotlivostiam, ktoré nespĺňajú objektívne jazykovedné kritériá. Máme pritom aj porozumenie pre to, že isté konštatované postoje boli vyslovené už pred mnohými desaťročiami a vychodili zo stavu rozvoja našej jazykovedy v danom čase a z miery vedeckého poznania aj opísania daného javu. Tak sa v navrhnutom hesle vyskytuje napríklad údaj, že negatívne formy *niet*, *nieto* sú neosobné. Takéto zistenie neobstojí, uvedené formy sú legálne osobné formy predpokladajúce v podmetovej pozícii meno v partitívnom (čiastkovom) alebo negatívnom (záporovom) genitíve. To značí, že známa veta z diela Martina Kukučína *Strig na svete niet* je z gramatického hľadiska normálna osobná veta s tvarom osobného slovesa *byť* v prísudku a s podstatným me-

nom v záporovom genitíve vo funkcii podmetu dvojčlennej vety. Prísudková záporová forma *niet* je dôsledkom toho, že v podmete sa vyskytuje genitívny tvar podstatného mena, ktorý nie je schopný vyvolávať na prísudkovom slovese zhodný tvar, tak ako to je v rovnoznačnej vete *Strigy na svete nie sú*. Tento poznatok potvrdzuje aj to, že tieto záporné formy treba chápať ako protikladné formám s pozitívnu podobou existenciálneho slovesa v podobe *Strigy na svete sú*, prípadne *Strig na svete jesto*, ktoré tiež jednoznačne predstavujú sloveso *byť* ako osobné, predpokladajúce vo vetnej súvislosti už podmet v nominatíve, prípadne v genitíve. Sú to vety, ktoré – ako v našom prípade – môžeme využiť ako jazykovú ukážku, ale ktoré z vecného hľadiska nikto nemôže brať vážne.

Z podobnej problematiky je aj druhá naša pripomienka. V časti hesla, v ktorej je reč o úlohe slovesa *byť* ako spony, je medzi dvojčlennými vetami neodôvodnene zaradená aj veta *Nebolo radno čakať*. Tu sloveso *byť* vo výlučnej neosobnej zápornej forme *nebolo*, ktorá je zhodná s tvarom tretej osoby jednotného čísla osobných slovies, viaže sa s vetnou príslovkou *radno* do zloženého vetného člena a toto spojenie sa väzbou viaže s neurčitkom slovesa *čakať*. Sloveso *byť* v takejto štruktúre nepredpokladá jestvovanie východiskovej pozície svojho deja, má platnosť neosobného intencného variantu základného osobného slovesa *byť* a slúži tak ako sponové sloveso spájajúce sa s ďalšími uvedenými súčasťami do zloženého vetného základu jednočlennej vety. Týmto nepresnostiam sa aj na základe poznatkov prinesených akademickou *Morfológiou slovenského jazyka* už vyhli autori a redaktori *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* a posudzované doklady sa v tomto slovníku hodnotia už na základe nového stupňa poznania veci. Istú stopu nepresného hodnotenia predkladaných jazykových javov možno nájsť aj v heslovej stati venovanej slovesu *byť* v najnovšom *Slovníku súčasného slovenského jazyka*; tu sa v rámci oddielu označeného ako V. a venovaného „samostatnej morféme, pomocnému slovesu v zložených slovesných tvaroch“ na s. 393 uvádza aj doklad *pre hustú hmlu nebolo vidieť ani na krok*; v ňom tvar slovesa *nebolo* v zmysle poznatkov slovenskej syntaktickej náuky neplatí ako „pomocné sloveso v zloženom slovesnom tvare“, inými slovami povedané, ako formálne sloveso, lež ako spona zúčastnená na utvorení zloženého vetného člena – vetného základu jednočlennej vety v podobe *nebolo vidieť*.

LITERATÚRA

Hrvatski jezični portal – Znanje – dostupné na <https://hjp.znanje.hr/index.php?>.

Krátký slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 1987. 592 s.; 6., nezmenené vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Martin: Matica slovenská 2023. 956 s.

OŽEGOV, Sergej, Ivanovič: Slovar ruskogo jazyka. Izdaniye deviatoye, ispravlennoye i dopolnennoye. Pod redakciyej N. J. Švedovoy /9., opravené a doplnené vyd. Red. N. J. Švedovová/. Moskva: Izdatel'stvo Sovetskaja enciklopedija 1972. 848 s.

PAULINY, Eugen: Slovenská gramatika. (Opis jazykového systému.) Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 323 s.

PECIAR, Štefan: Funkcie slovesa *byť* v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 1958, r. XXIII, č. 1, s. 20 – 34.

RUŽIČKA, Jozef: Príspevok ku skladbe slovesa *byť* – *som*. Slovenská reč, 1952 – 1953, r. XVIII, č. 13 – 14, s. 398 – 405.

RUŽIČKA, Jozef: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956. 186 s.

RUŽIČKA, Jozef a kol.: Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.

Slovník slovenského jazyka I. A – K. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959. 816 s.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. J. Filípec, F. Daneš. Praha: Academia 1978. 800 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1 132 s.

O ustalovaní a variantnosti lexikálnej jednotky check-out a jej domácich ekvivalentov

ROMANA KROLČÍKOVÁ

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Abstract: The aim of this paper is to analyse the anglicism *check-out* and to describe its linguistic properties in the Slovak language. Our focus is not only on the orthographic and morphological adaptation of this foreign word, but also on its spelling variants *check out* and *checkout*. By corpus analysis of the word *check-out* we demonstrate how the adaptation process

Príspevok bol vypracovaný v rámci grantu VEGA č. 2/0132/24 Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe 2.